

Управління ризиками /

Жанна Довгань

Кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківського
менеджменту та обліку
Тернопільського національного
економічного університету

Управління кредитними різиками банків в умовах економічної кризи

Турбулентність на світових фінансових ринках, перебої з ліквідністю, фактори політичної нестабільності та інституційна слабкість регулювання справляють нині значний вплив на вітчизняний банківський ринок.

Побудова комплексної системи ризик-менеджменту – норма для західного банківського ринку, однак поки що – рідкісна практика для вітчизняних банків. Тим часом сьогодні ситуація на ринку така, що більшість ризиків, які були актуальними для банків і раніше, загострилися й стали просто критичними. Під загрозою опинилося саме існування окремих “гравців” банківського сектору.

Серед ризиків, які в умовах сучасної кризи найбільшою мірою впливають на вітчизняний банківський сектор, – кредитний. По суті це – ймовірність майбутніх збитків банку, зумовлених частковим або повним дефолтом боржника за своїми зобов’язаннями.

Звичайно, в умовах фінансової кризи відбулися певні зміни в методиці оцінки ризиків. Зокрема посилилися вимоги до її критеріїв. Важливу роль почав відігравати показник боргового навантаження. Однак для успішного вирішення назрілих проблем цього замало. Потрібен комплексний підхід до налагодження в українських банках повноцінного й ефективно діючого ризик-менеджменту. Як цього досягти? Над цим непростим питанням міркує авторка статті.

Проблематіці управління кредитними ризиками банківських установ придається чимало уваги як у міжнародній, так і у вітчизняній банківській теорії й практиці. Зокрема належне місце в дослідженнях питань щодо управління кредитними ризиками банків посідають праці учених-економістів З. Васильченко, В. Вітлінського, О. Дзюблюка, Т. Коха, О. Лаврушина, А. Мороза, Мак Нотон Діани, Л. Примостки, П. Роуза, В. Севрука, Дж. Синки, Е. Ширинської та багатьох інших. Проте ключові аспекти цієї проблеми як розроблення цілісного підходу до процесу управління кредитними ризиками в банку в умовах кризових явищ мало дослідженні й потребують подальших наукових пошуків.

Якісні системи ризик-менеджменту, в тому числі кредитного, є не в усіх вітчизняних банках. У багатьох із них напередодні кризи взагалі не підтримувався повний цикл процесів управління ризиками – не враховувалися фактори галузевого ризику при оцінці

позичальників, банки не здійснювали стрес-тестування кредитного портфеля, не провадилася оцінка концентрації ризиків.

Тим часом українська економіка зростала швидкими темпами. Закордонні інвестори надавали вітчизняним банкам значні кредити. У свою чергу, банківські установи розміщували позики без належної оцінки кредитоспроможності клієнтів з метою швидкого отримання високого доходу. Як наслідок банківська система зростала небаченими темпами – на 50–70% щороку. При цьому зростали банківські ризики, передусім валютні (оскільки понад половину кредитів було надано в іноземних валютах), ризики ліквідності (тобто зростала незбалансованість строків залучення коштів і кредитів, які надавалися економічним суб’єктам), збільшувався обсяг проблемних позик.

З огляду на ці фактори спробуємо проаналізувати проблеми вітчизняних банків, пов’язані з виникненням кредитних ризиків в умовах кризових явищ в економіці.

Доцільно зазначити, що кредитний ризик є найнебезпечнішим для банківської системи України, оскільки саме наслідком його реалізації стає значне погіршення якості портфеля активів банківських установ.

Проблеми з ліквідністю, з якими стикнулися підприємства реального сектору економіки, істотно підвищують ймовірність дефолту контрагентів як за поточними кредитними портфелями, так і за емітентами цінних паперів. При цьому зростає ймовірність неплатоспроможності як окремих корпоративних позичальників, так і погіршення якості портфелів споживчих кредитів, що призводить до проблем неповернення отриманих позичок.

Ймовірність кредитного ризику останнім часом істотно зросла ще й через ряд інших причин.

Перша – так зване спекулятивне банківське кредитування. За деякими оцінками, приблизно 30–40% загального кредитного портфеля банків України займають позички, нада-

ні для проведення спекулятивних операцій. Повернення цих позик можливе не за рахунок доходів компаній або індивідуальних осіб, а шляхом реалізації активів (землі, нерухомості) за вищою ціною. А це можна зробити лише за умови зростання економіки.

Друга причина – нагромаджені валютні ризики, які реалізувалися, коли гривня девальвувала. Внаслідок цього доходи населення та компаній у національній валюті виявилися недостатніми для того, щоб обслуговувати кредити в іноземній валюті.

Третью причиною є криза довіри. Світова фінансова криза, яка розпочалася з іпотечної кризи в США та зачепила світові фондові ринки, в Україні проявилася у вигляді відливу коштів іноземних інвесторів. Це погіршило ліквідність банків, які використовували іноземні залучені кошти. Виникла криза ліквідності. Зупинилися ринки міжбанківських кредитів, РЕПО, тобто криза ліквідності трансформувалася в кризу довіри, що, в свою чергу, істотно вплинуло на спроможність банків надавати нові кредити.

Четверта причина, точніше фактор – так званий принцип доміно. Глибока спеціалізація сучасного бізнесу призводить до залежності від багатьох постачальників і споживачів. Фінансова нестійкість одного з них підвищує кредитний ризик усіх учасників процесу.

П'ятою причиною реалізації кредитного ризику є скорочення попиту. Наслідком фінансової кризи стало згортання виробництва, зменшення рівня зарплат і доходів, що, в свою чергу, призвело до зменшення попиту. Внаслідок цього знизилася рентабельність бізнесу, погіршилися можливості обслуговування позичкової заборгованості. Інакше кажучи – посилився кредитний ризик.

Крім цього, банки не враховували макроекономічні фактори ризику при

оцінці позичальників і управлінні кредитним портфелем. Це стосується чинників, які визначають істотне зростання ризику кредитного портфеля в нестабільних і негативних умовах, а саме – макроекономічних факторів, які стосуються світової економіки, економічної ситуації в країні, регіональної присутності банку. Зазначені фактори найбільшою мірою визначають зростання проблемних боргів.

Слід звернути увагу й на мікроекономічні фактори кредитних ризиків, які перебувають у сфері банківської діяльності. Це передусім агресивна кредитна політика, яка проводилася банками в останні роки. Вітчизняні банківські установи, здійснюючи високоризикові операції, не завжди проводили моніторинг ризиків. Зрештою послабилися вимоги банків до позичальників, сталося відхилення як від принципів кредитування, так і від усталених підходів до оцінки забезпечення. Низькі відсоткові ставки та висока конкуренція банків щодо залучення позичальників потягнули за собою зниження вимог до аналізу фінансового стану клієнтів, зміни характеру угод, які кредитувалися, і відповідно – розміру кредиту та оціночної вартості забезпечення, а як наслідок – до погіршення якості кредитних портфелів банків. Це не могло не вплинути на ліквідність останніх в умовах швидкоплинних змін економічної ситуації. Особливо постраждали банки, які здійснювали значні заложення на міжнародних фінансових ринках, не зважаючи при цьому на можливі валютні ризики.

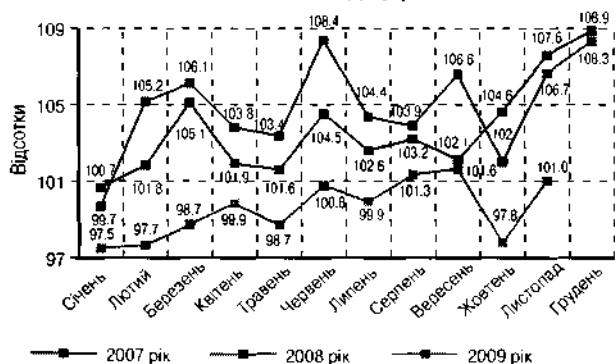
Оскільки частка кредитного ризику в усіх ризиках вітчизняних банків значна, то і наслідки від його дії теж істотні.

Зокрема, швидке зростання обсягів кредитування до кризи, недоліки в управлінні ризиками, істотна частка кредитування в іноземних валютах та різкий економічний спад в країні

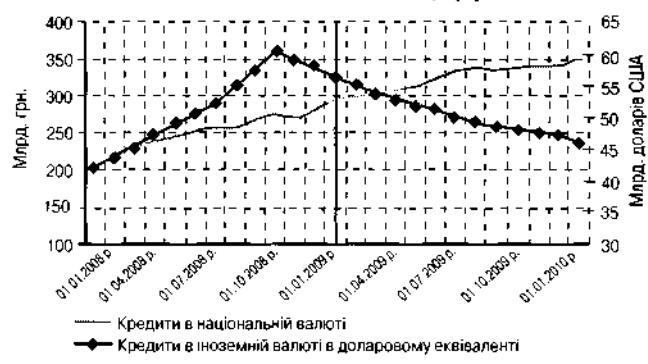
призвели до того, що обсяг активів банківської системи протягом 2009 року зменшився на 45.8 млрд. грн. і за станом на 1 січня 2010 року становив 880.3 млрд. грн. (див. графік 1). В основному воно відбулося за рахунок скорочення обсягів кредитних операцій, частка яких становить 79.2% від усіх активів (див. графіки 2 і 3).

Незважаючи на зменшення у 2009 році загального обсягу залишків кредитних вкладень (без нарахованих доходів) на 5.5% (до 682.2 млрд. грн.), обсяг залишків за кредитами в національній валюті збільшився на 12.7%. Це сталося за рахунок зростання обсягу залишків за кредитами в національній валюті, наданих юридичним особам (на 23.0% – до 272.4 млрд. грн.), тоді як залишки за такими кредитами фізичних осіб зменшилися (на 18.7% – до 59.3 млрд. грн.). Значне посилення законодавчих та нормативних обмежень щодо надання кредитів в іноземних валютах було головним чинником зменшення в 2009 році обсягу залишків за кредитами в іноземних валютах (без нарахованих доходів) – на 18.1% (до 350.5 млрд. грн.) за рахунок зменшення таких кредитів, наданих як населенню (на 16.6% – до 162.6 млрд. грн.), так і юридичним особам (на 19.3% – до 187.9 млрд. грн.). У строковій структурі кредитів протягом 2009 року відбулося зменшення питомої ваги довгострокових кредитів у загальному їх обсязі – до 62.95% (з 68.03% на початку року) [4]. До того ж у банках продовжують загострюватися проблеми з якістю кредитних портфелів, а отже, і зі зменшенням капіталу. Так, протягом минулого року в структурі кредитного портфеля значно збільшилася частка проблемних кредитів – у 3.88 раза, що значною мірою вплинуло на фінансовий результат банків. За підсумками 2009 року обсяги проблемних кредитів становили майже 9% від загального кредитного портфеля

Графік 1. Динаміка зростання активів вітчизняних банківських установ за 2007–2009 pp. [6]

Графік 2. Динаміка кредитів за видами валют за станом на 01.01.2010 р. [3]

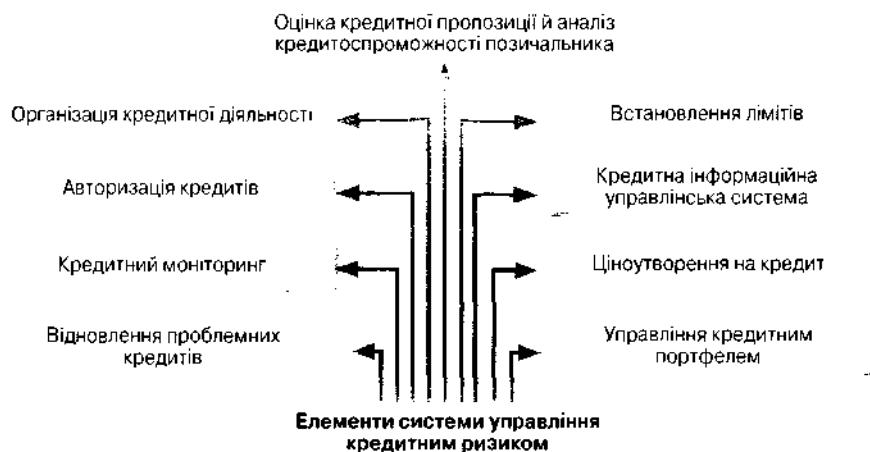
банків [4]. Резерви банківської системи на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями на 1 червня 2010 року становили 102 924 млн. грн., а прострочена заборгованість за кредитами – 77 328 млн. грн. Різниця – це та подушка безпеки, яку ми маємо.

Міжнародне рейтингове агентство Fitch (Fitch) оцінило середню частку проблемних кредитів у загальному кредитному портфелі українських банків на рівні 34%. Приріст значний – на кінець 2008 року цей показник становив 13%. Згідно з дослідженнями Fitch більше половини обсягу проблемних кредитів (52%) – це позички у сфері будівництва, нерухомості й у роздрібному сегменті. Ці дані відрізняються від української банківської статистики. Розбіжності пояснюються відмінністю між методологією розрахунків проблемних кредитів в НБУ і за кордоном. Західні експерти розуміють під простроченою заборгованістю не лише нездійснені платежі, а й основне тіло кредиту (після 90-го дня відстрочки). Якщо позичальник протягом кількох кварталів не здійснює платежів за кредитом, то від нього важко очікувати виплати й основного тіла позики.

На наш погляд, якість активів і надалі залишатиметься головною проблемою українських банків. Вона посилюється ще й тим, що значна сума позик в іноземних валютах (58% від сукупних кредитів) у поєднанні з девальвацією гривні, а також зі скороченням реальних доходів населення не сприяє поліпшенню якості кредитних портфелів. Формування ж додаткових резервів приходить до збитків банків. Наприклад, протягом 2009 року збитки банківських установ України сягнули суми 38,45 млрд. грн. (у 2008 році було одержано прибуток, який становив 7,3 млрд. грн.; див. графік 4).

Як відомо, розрізняють кілька основних елементів системи управ-

Елементи системи управління кредитним ризиком банків

ління кредитним ризиком. Їх відображені на схемі.

До основних заходів з управління кредитними ризиками належать такі:

1. *Формування політики управління ризиками.* Вона має передбачати заходи щодо подолання негативних ситуацій і пом'якшення наслідків тих із них, які неможливо передбачити повністю. Кредитний комітет банку повинен розглядати лише кредитні заявки, які відповідають затверджений політиці управління ризиками;

2. *Надання рекомендацій, що регламентують процедуру укладення кредитної угоди.* Вони мають визначати склад документації, що супроводжує кредитну заявку; передбачати перевірку кредитоспроможності, платоспроможності клієнтів, їх класифікацію за надійністю, цю базується на кредитній історії, стані банківських рахунків і зобов'язань; порядок дій із проведення експертного аналізу проекту, що кредитується; перевірку інформації службою безпеки; належне оформлення кредитного договору;

3. *Розробка внутрішньої системи банківських лімітів.* Вони забезпечують диверсифікацію кредитного портфеля

за термінами, галузями, суб'єктами кредитування, видами кредитів, територіями та іншими факторами. Необхідно також застосовувати заборони й обмеження за категоріями кредитів, що не відповідають стандартам кредитної політики. Банківським установам слід також визначати ліміти за кредитами для виконання нормативів банківської діяльності;

4. *Збирання інформації про кредитний ризик і використання системи його оцінки,* що передбачає:

- розробку системи кількісних і якісних показників за істотними факторами ризику;

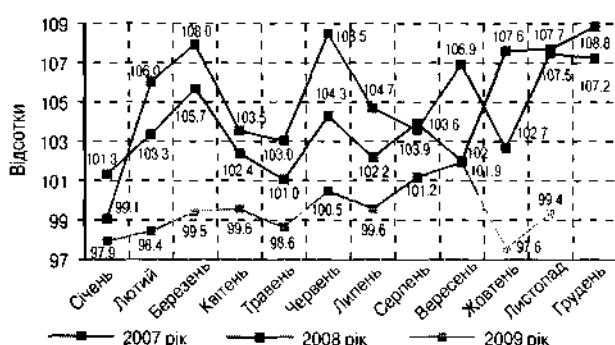
- визначення оптимальних і критичних значень для кожного фактора кредитного ризику зокрема і загалом;

- загальне оцінювання кредитоспроможності кожного потенційного позичальника;

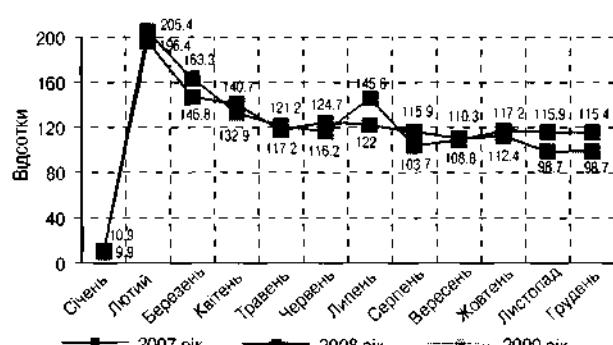
- розробку стандартів банку щодо якості кредитів і дотримання вимог, установлених регулюючими органами;
- класифікацію наданих кредитів за ступенем ризику;

5. *Створення системи моніторингу кредитного ризику* в режимі реально-го часу із застосуванням спеціальних

Графік 3. Темпи зростання кредитних операцій вітчизняних банків за 2007–2009 pp. [6]

Графік 4. Динаміка зростання прибутку банків України в 2007–2009 pp. [6]

комп'ютерних програм обліку та аналізу даних.

До методів регулювання кредитних ризиків належать:

- створення резервів на покриття збитків та порядок їх використання;
- контроль за якістю кредитного портфеля;
- відстеження критичних показників у розрізі видів ризику;
- диверсифікація операцій з урахуванням факторів ризику;
- операції з похідними фінансовими інструментами;
- ціноутворення з урахуванням ризику;
- встановлення лімітів на ризикові операції;
- продаж активів;
- хеджування індивідуальних ризиків.

Для управління якістю кредитного портфеля в період кризи необхідно підвищувати якість та ускладнювати методичні підходи, що використовуються у вітчизняних банках. Система управління кредитними ризиками повинна стати інтегрованою системою взаємопов'язаних блоків, які надають управлінську інформацію з метою прийняття рішень, пов'язаних із ризиком.

У сфері управління кредитними ризиками можна виділити кілька аспектів: оцінка ризиків індивідуальних позичальників – фізичних і юридичних осіб, оцінка портфельних ризиків, розрахунок регулятивного та економічного капіталу.

До виникнення нинішньої кризи більшість банків сприймала кредитні ризики виключно через призму індивідуальних ризиків окремих позичальників, за якими в процесі надання кредиту розраховувався його ліміт на основі будь-якої методики оцінки ризику дефолту конкретного позичальника. Криза змусила відмовитися від формального підходу до оцінки достатності капіталу. Тепер одним із ключових для бізнесу факторів є оцінка необхідного капіталу.

З метою виживання банки повинні розробляти ризик-моделі для всіх основних секторів своєї клієнтської бази, провадити постійний моніторинг якості кредитного портфеля на основі методів поведінкового скрінінгу. З'явилася необхідність у застосуванні складних стрес-моделей, які враховують багато факторів, що пряму чи опосередковано впливають на рівень простроченої заборгованості (ціни на нерухомість, курси основних

валют, інфляція, рівень безробіття за галузями тощо). Тому нині в усьому світі зростає попит саме на промислові комплексні рішення управління кредитними ризиками.

Для повноцінного аналізу кредитних ризиків необхідно накопичувати на регулярній основі великий обсяг інформації щодо клієнтів, контрагентів та про їх активні операції. Неможливо адекватно оцінювати ризики, якщо в банку немає єдиної бази даних про клієнтів.

Швидке зростання обсягів простроченої заборгованості у вітчизняному банківському секторі – одна з найактуальніших проблем на шляху його виходу з банківської кризи та подальшого розвитку. В Україні більшість банківських установ намагається стримати зростання обсягів простроченої заборгованості, що потребує збільшення резервів, які активно поглинають прибуток банку.

У зв'язку з цим нині доцільно приділяти більшу увагу роботі з корпоративними боржниками. Ще до співробітництва з колектором банківські установи повинні з'ясувати, чи справді їх потенційний партнер має реальні методики роботи з боргами підприємств. Тобто слід з'ясувати, чи насправді колекторське агентство має власні налагоджені схеми роботи з боржниками.

Стосовно фізичних осіб, то під час роботи з ними у юристів кредитних установ і підрозділів безпеки доволі часто виникають конфлікти інтересів. Перші зацікавлені відстоювати свої права в судовому порядку, коли через певний час борги перейдуть у розряд "токсичних". Банки ж намагаються не допустити переведення заборгованості в проблемну. Вирішенню проблеми допомагає розуміння того, що ключовим фактором у питанні "поганих" боргів є не їх строк, а якість. Щоб відстежити динаміку цього показника, варто розділити всіх позичальників на категорії: добросовісні (йдуть на діалог), сумнівні (відеутні за місцем реєстрації, не відповідають на дзвінки), проблемні (відразу відмовляються працювати з кредитором).

Причому банк повинен це зробити до того, як кредит перейде в категорію "поганих". До того ж у роботі з боржниками банк може використовувати різні підходи. Слід зазначити, що оптимального механізму вирішення проблеми простроченої заборгованості не розроблено, тому залишаються актуальними як поширення по-

зитивного досвіду окремих кредитних установ і колекторських агентств, так і розроблення прогресивних методик з управлінням ним. Важлива роль у спріві поліпшення ситуації на ринку "поганих" кредитів належить і відповідному коригуванню законодавства.

До основних методів роботи з проблемною заборгованістю належать:

- 1) реструктуризація боргу за різними критеріями, пошук найкращого варіанта, який підходить клієнтові;
- 2) розгляд платоспроможного довіреного клієнта (або ж третьої особи, яка зацікавлена в купівлі кредиту) з метою переоформлення на нього позики;
- 3) самостійний чи спільний продаж застарівного майна.

Для зниження рівня кредитних ризиків банки повинні ретельно підходити до вибору клієнтів, встановлюючи жорсткіші правила оцінки позичальників (наприклад, збільшуючи склад необхідних для отримання кредиту документів). При цьому важливу роль в оцінці ризиків відіграє методологія стрес-тестування, яка дає змогу оцінювати вартість кредитного портфеля в умовах рецесії чи кризи. Вона повинна допомагати оцінити вплив як окремих негативних факторів, так і їх сукупності на очікувані збитки, що покриваються резервами, та неочікувані збитки за кредитним портфелем. Однак з метою попередження можливих ризиків вітчизняним банкам слід не лише посилити стрес-тестування, а й оперативно розробити механізми вирішення можливих проблем і переконатися, що співробітники працюють на основі антикризових бізнес-процесів.

Хотілося б торкнутися і проблемі відсутності культури розкриття фінансової та бізнес-інформації у вітчизняних компаніях, зокрема маємо на увазі відсутність стандартів складання консолідованих звітності. У нас практично немає авторитетних національних рейтингових агентств. Майже недоступна фінансова та нефінансова інформація про контрагентів, унаслідок чого кредитодавці можуть робити лише певні припущення щодо міри притаманного їм ризику. В таких випадках необхідно переглядати норми обсягів позичок. У першу чергу це стосується мінімальних критеріїв прийнятності стандартів верифікації. Особливу увагу слід звернути на окремі сектори економіки, в яких параметри прийнятності мають бути посилені. Необхідно здійснювати контроль портфелів у розрізі різних секторів економіки

та впроваджувати необхідні зміни.

Найефективнішими інструментами оцінки кредитного ризику є внутрішні моделі, що базуються на даних спостережень за поведінкою наявних клієнтів у минулому. Існують технології верифікації та правила перевірки шахрайства, які базуються на скорингових балах. Це може компенсувати нестачу інформації, хоча ймовірність "поганого" клієнта все-таки залишається. Постійна оптимізація інструментів прийняття рішень може зменшити цей ризик.

Для ефективного управління кредитними ризиками необхідно розвивати кредитні бюро і використовувати скорингові моделі на основі на-гromадження власних статистичних баз за індивідуальними позичальниками. Головне завдання ризик-менеджменту банку на даному етапі – точніше прогнозування проблемної заборгованості і, як наслідок, величини резервів, які необхідно створювати з метою її покриття.

В Україні вже працює кілька кредитних бюро, які використовують сучасні методики управління кредитними ризиками. Однак у наших умовах лише великі банки можуть собі дозволити купувати чи розробляти й самостійно підтримувати прогресивні програмні системи, які використовуються в зазначених бюро. Крім того, більшість банків не має бажання ділитися

інформацією про своїх позичальників.

Ефективним інструментом ризик-менеджменту є також сучасні системи кредитного скорингу, орієнтовані на вітчизняні умови. Його сутність полягає в оцінці рівня кредитного ризику, яка здійснюється на основі опрацювання різноманітних даних кредитної історії. Кредитний скоринг ефективно працює протягом усього життєвого циклу кредиту – від його надання до погашення.

Якість управління кредитними ризиками банківських установ України може також підвищитися в разі розширення корпусу кваліфікованих ризик-аналітиків, нестачу яких на сьогодні відчуває більшість банків.

Отже, комплексні системи кредитного ризик-менеджменту є життєво важливим і необхідним елементом управління банками. Без системного управління ними в нових умовах вітчизняні банківські установи ризикують призупинити свій розвиток, а отже, – зйтися з арені. До того ж в умовах кризи недооцінені кредитні ризики обертаються значними фінансовими збитками для кредитних установ.

Інструментів для оцінки кредитних ризиків нині достатньо. Однак ключовим моментом фінансової безпеки на сьогодні є диверсифікація портфелів та інструментів, що дають змогу мінімізувати збитки банків за будь-якого розвитку подій. З метою побудови ефек-

тивної системи управління кредитними ризиками банків необхідно передусім встановити принципи ідентифікації, оцінки та діагностики ризику як основи для розроблення пріоритетних стратегій і постановки відповідних завдань та використовувати їх як базу для створення важливих процедур управлінського контролю, забезпечуючи при цьому збалансований захист інтересів усіх економічних суб'єктів, які співпрацюють з банками.

Література

1. Банковское дело: стратегическое руководство. 2-е изд. – М.: Изд-во "Консалтбандир", 2001. – 432 с.
2. Методичні рекомендації НБУ щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України // <http://kbs.flint.kiev.ua>.
3. Монетарний огляд НБУ за 2009 рік // www.bank.gov.ua.
4. Підсумки діяльності банків України на 01.01.2010 р. (за даними щоденного балансу) // www.bank.gov.ua.
5. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент банку. – К., КНЕУ. – 2004. – 279 с.
6. Сайт Асоціації українських банків // www.aub.com.ua.
7. Синкі Д.Ф. Управление финансами в коммерческих банках: Пер. с англ. – 4-е перераб. изд. / Под ред. Р.Я.Левиты, Б.С.Пинскера. – М.: 1994, Catalyst. – 820 с.

Офіційний курс гривні щодо іноземних валют, який встановлюється Національним банком України один раз на місяць (за червень 2010 року)*

№	Код	Наименование валюты	Номер курса	Назва валюти	Офіційний курс
1	100 BGL	100 левів (Болгарія)	501.8122	16 лівійських динарів	601.3887
2	986 BRL	100 бразильських реалів	432.6164	17 мексиканських нових песо	61.5929
3	051 AMD	10000 вірменських драмів	208.5882	18 монгольських тугриків	57.2416
4	410 KRW	1000 вонів Республіки Корея	6.6328	19 новозеландських доларів	540.2942
5	704 VND	10000 в'єтнамських донгів	4.1733	20 пакистанських рупій	9.3127
6	981 GEL	100 грузинських ларі	443.2135	21 перуанських нових сол	278.4156
7	344 HKD	100 доларів Гонконгу	101.7357	22 румунських лейів	235.6635
8	818 EGP	100 єгипетських фунтів	140.0194	23 саудівських ріялів	211.3473
9	376 ILS	100 ізраїльських нових шекелів	206.0448	24 сирійських фунтів	16.9159
10	356 INR	1000 індійських рупій	167.5674	25 нових тайванських доларів	24.6765
11	364 IRR	1000 іранських ріалів	0.7905	26 таджицьких сомоні	181.3151
12	368 IQD	100 іракських динарів	0.6803	27 франків КФА	14.8183
13	417 KGS	100 киргизьких сомів	17.2511	28 чилійських песо	14.9066
14	414 KWD	100 кувейтських динарів	2722.4665	29 хорватських кун	135.0643
15	422 LBP	1000 ліванських фунтів	5.2816	30 долларів США за розр. із Індією	634.0080

* Курс встановлено з 01.06.2010 року.

Підготовлено департаментом валютного регулювання Національного банку України.